

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI TARBIYALASHDA ABDULLA AVLONIYNING
"TURKIY GULISTON YOXUD AXLOQ" ASARINING O'RNI**

Mirzayeva Mohira Soporboyevna
Qo'qon Universiteti, Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi
4-kurs talabasi,
Imomaliyeva Musharrafxon Ilhomjon qizi
O'zRFA doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarini har tomonlama yetuk va barkamol, yuksak insoniy fazilatlariga ega qilib tarbiyalashda hamda yomonlikdan qaytarib, yaxshilikka chorlashda Abdulla Avloniyning ta'lim-tarbiyaga oid "Turkiy Guliston yoxud axloq" asarining qanchalik muhim manba ekanligini, hamda ushbu asarni hozirgi hayotimizda o'rganish va o'rgatish dolzarbligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Tarbiya, axloq, pedagogika, boshlang'ich ta'lim, innovatsiya, integratsiya, metod, hadis, so'rovnom, suhbat, komil inson, konsepsiya.

Hozirgi shiddat bilan rivojlanyotgan Uchinchi renessans davrida mamlakatimiz intellektual salohiyatga ega, erkin fikrlay oladigan, o'quvchilarga ta'lim berish jarayonida ularga tarbiya ham bera oladigan, ya'ni ta'lim va tarbiyani birgalikda olib borish malakasiga ega, yuksak ma'naviyatli, o'z tarixidan xabardor oliy ma'lumotli zamonaviy o'qituvchilarga muhtoj. Shu bilan bir qatorda, aynan shunday zamonaviy o'qituvchilarni tayyorlashni boshlang'ich sinf o'qituvchilaridan boshlamoq maqsadga muvofiq. Mamlakatimizning kelajagi esa har tomonlama yetuk, erkin fikriga ega yoshlar qo'lida. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev 2020-yil 30-sentyabrdagi o'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan nutqida pedagoglarga alohida ishonch bildirdi: "Men yangi O'zbekistonni – obod va farovon, demokratik mamlakatni barpo etishda siz, muhtaram pedagoglarni, professor-o'qituvchilarni o'zim uchun eng katta kuch, tayanch va suyanch, deb bilaman. Sizlarning hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan faoliyatingizni qo'llab-quvvatlash, sizlar uchun munosib mehnat va turmush sharoiti yaratib berishni Prezident sifatida o'zimning muqaddas burchim, deb hisoblayman"[1,3].

Xalqni ma'rifatli qilish uchun qayg'urgan jadidlar o'sha davrning turli johil, o'z manfaatlari yo'lida hech nimadan qaytmaydigan kimsalarining tuhmat-malomatlariga duchor bo'ldilar. Xalqini savodli qilish uchun shirin jonlarini fido qilgan, butun umrlarini Vatanimiz ozodligi va xalqimiz baxt-saodati yo'lida sarf qilgan buyuk jadid ma'rifatparvarlarining ilmiy-ma'rifiy, adabiy-badiiy merosini o'rganishimiz va kelajak avlodga o'rgatishimiz davr talabidir. Zero, bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan Uchinchi Renessans davrida jadidlar ilgari surgan ta'lim va tarbiya muammosi har doimgidan ham muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Buyuk jadid bobolarimiz yo'lidan borgan holda hozirgi ta'lim va tarbiya tizimida ham bir qancha islohotlar o'tkazilmoqda. Jumladan, Vazirlar mahkamasining "Tarbiya" fanini bosqichma- bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida 422-sonli konsepsiyasi tasdiqlanishi fikrimiz dalili bo'ladi.

Tarbiya darsligining asosiy vazifasi yosh avlodni har tomonlama yetuk va barkamol qilib tarbiyalash ya'ni komil inson tarbiyalashdir. Komil insonlarni tarbiyalashda esa buyuk ajdodlarimiz qoldirgan ma'naviy me'roslarni o'qib, o'rganish, ulardan dars jarayonida dan unumli foydalanish, o'quvchilarda o'z ajdodlaridan faxrlanish tuyg'usini shakllantirish hozirgi davr talabi hisoblanadi. Buning uchun esa maktab darsliklarga buyuk bobokolonlarimizning asarlaridan parchalar kiritish, hadislardan namunalar keltirish kerak. Ayniqsa buyuk pedagog Abdulla Avloniyning "Turkiy Guliston yoxud axloq" asari hozirgi kun boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun dasturamal bo'lib hizmat qiladi. "Tarbiya" darsliklariga ushbu asarlardan

parchalar kiritilsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki, bu asardan parcha boshlang'ich sinf "Tarbiya" darsliklarining muqovasida uchraydi, holos. Bu haqida prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev 2020-yil 30-sentyabr kuni o'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan nutqida alohida to'xtalib o'tgan: "Hammamizga ayonki, bugungi murakkab globallashuv davrida jamiyatimizda milliy g'oya va mafkuraviy immunitetni kuchaytirish, yoshlarimizni turli zararli g'oya va tahdidlardan asrash, ularni o'z mustaqil fikriga ega, irodali, fidoyi va vatanparvar insonlar etib tarbiyalash har qachongidan ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shu sababli biz birinchi marta umumta'lim maktablarida "Tarbiya" fanini joriy etmoqdamiz. Ma'rifatparvar bobomiz Abdulla Avloniyning asriy qadriyatlarimiz asosida yaratgan "Turkiy Guliston yoxud axloq" asari sharqona tarbiyaning noyob qo'llanmasi sifatida bugungi kunda ham o'zining qadri va ahamiyatini yo'qotgan emas. Biz "Tarbiya" fanining nazariy asoslarini ishlab chiqishda mana shunday bebaho asarlardan samarali foydalanishimiz zarur"[2,4].

Sharq ta'lim-tarbiyasida ilmni targ'ib etish, xulq-odob qoidalari islomiy prinsiplarga asoslangan, ta'limiy-axloqiy asarlardagi mundarijalarning o'xshashligi ular tayangan ma'naviy zaminga bog'liqdir. Shunday qimmatbaho asarlar ta'sirida yozilgan "Turkiy Guliston yoxud axloq" asari axloqiy va ta'limiy tarbiyaviy asardir. Abdulla Avloniy pedagog sifatida bola tarbiyasining o'rni haqida fikr yuritib: "Agar bir kishi yoshligida nafs buzulib, tarbiyasiz, axloqsiz bo'lib o'sdimi, Oллоhu akbar, bunday kishilardan yaxshilik kutmoq yerdan turub yulduzlarga qo'l uzatmak kabi dur",[3,2] — deydi. Uning fikricha bolalarga tarbiya berishni yoshlikdan boshlamoq kerak. Tarbiya jarayonida ijtimoiy muhit, oilaviy sharoit va bolaning atrofidagi kishilar g'oyat katta ahamiyatga ega. Abdulla Avloniy pedagogikaga "Pedagogiya", ya'ni "bola tarbiyasining fanidir", deb ta'rif berdi. "Tarbiyaning zamoni" bo'limida tarbiyani yoshlikdan berish zarurligini, bu ishga hamma birdek mas'uliyat bilan yondashishi kerakligini uqtiradi. "Bolaning salomati va saodati uchun yaxshi tarbiya qilmak, tanini pok tutmak, yosh vaqtdan maslakini tuzatmak, yaxshi xulqlarni o'rgatmak, yomon xulqlardan saqlab o'sdurmakdur. Tarbiya qiluvchilar tabib kabi durki, tabib xastaning badanidagi kasaliga davo qilgan kabi tarbiyani bolaning vujudidagi jahl maraziga "yaxshi xulq" degan davoni ichidan, "poklik" degan davoni ustidan berub, katta qilmog'i lozimdur"[3,3] degan fikrlari bilan tarbiya qiluvchilarni ya'ni, ota-ona, muallimlar, tarbiyachilarni tabiblarga o'xshatadi. "Alhosil, tarbiya bizlar uchun yo hayot - yo mamot, yo najot - yo halokat, yo saodat - yo falokat masalasidir"[3,5] degan fikrlari bilan esa tarbiya bir kishining ishi emasligi, balki, butun jamiyatning ishi ekanligi, bu borada hamma birdek javobgar ekanligini, tarbiya masalasida befarqlik qilinsa alal oqibat bu jamiyat falokatiga sabab bo'lishini uqtiradi. Bundan tashqari bolaning fikrini erkin bayon eta olishi, tabiiy va bilimli bo'lishi uchun badan tarbiyasi muhim ekanligini aytib o'tadi: "Badan tarbiyasining fikr tarbiyasiga ham yordami bordur. Jism ila ruh ikkisi bir choponning o'ng ila terisi kabi dur. Agar jism tozalik ila ziynatlanmasa, yomon xulqlardan saqlanmasa, choponning ustini qo'yib astarini yuvub ovora bo'lmoq kabi durki, har vaqt ustidagi kiri ichiga uradur. Fikr tarbiyasi uchun mahkam va sog'lom bir vujud kerakdur"[3,5]. Abdulla Avloniyning fikricha bolaning sog'lom fikrlay olishi uchun o'qituvchilar, jismonan sog'lom qilib tarbiyalashda ota-onalarni mas'uldir.

Abdulla Avloniy "Turkiy Guliston yoxud axloq" asarida inson xulqlarini yaxshi xulqlar va yomon xulqlarga ajratadi va bir-biriga qarshi qo'yadi: "Yaxshi xulq: bir qismi o'z nafsimizga, bir qismini bir-birimizga qarshu ishlatmak uchun kerakli bo'lgan yaxshi xulqlar: fatonat, diyonat, islomiyat, nazofat, g'ayrat, riyozat, qanoat, shijoat, ilm, sabr, hilm, intizom, miqyosi nafs, vijdon, vatanni suymak, haqqoniyat, nazari ibrat, iffat, hayo, idrok va zako, hifzi lison, iqtisod, viqor,xavf va rajo, itoat, haqshunoslik, xayrixohlik, munislik, sadoqat, muhabbat va afvdur". Yomon xulqlar: Insonlarni saodati abadiyadan mahrum qiladurgan, janobi Haq qoshida va xalq nazarida mazmum, hayoti jovidonimiz uchun masmum bo'lgan axloqi

zamimalar: g'azab, shahvat, jaholat, safohat, hamoqat, atolat, hasosat, rahovat, anoniyat, adovat, namimat, g'iybat, haqorat, jibonat, hasad, nifoq, tama, zulmdur" [3,6-25].

Abdulla Avloniy o'z ona tilini mukammal bilish, har bir so'zni o'z o'rnida ishlatish, milliy adabiy tilning taraqqiyoti uchun jonkuyarlik qilish zarur, deydi: "Har bir millatning dunyoda borligini ko'rsatadigan o'ynay hayoti: til va adabiyotidir. Milliy tilni yo'qotmoq millatning ruhini yo'qotmoqdur. Hayhot! Biz Turkistonliklar milliy tilni saqlamoq, bir tarafda tursin kundan-kun unutmoq va yo'qotmoqdadurmiz. Tilimizning yarmiga arabiy, forsiy ulangani kamlik, bir chetiga rus tilini yopishtirmoqdadurmiz. Durust, rus tilini bilishimiz kerak, lekin o'z yerinda ishlatmoq va so'zlamq lozimdur. Zig'ir yog'i solub, moshkichiri kabi qilub, aralash-quralash qilmoq tilning ruhini buzadur. ...Bobolarimizga yetushg'on va yarag'on muqaddas til va adabiyot bizga ham kamlik qilmas. O'z uyimizni qidirsak va axtarsak, yo'qolganlarini ham topamiz. Yo'qolsa yo'qolsin o'zi boshingga tor edi", - deb Yevropa qalpog'ini kiyub, kulgi bo'lmoq zo'r ayb va uyatdur". Avloniy so'zlashuv odobiga ham alohida e'tibor beradi. U so'zning inson qadr-qimmatini belgilashdagi mohiyatiga yuqori baho berib: "So'z insonning daraja va kamolini, ilm va fazlini o'lchab ko'rsatadigan tarozusidir. Aql sohiblari kishining tilidagi fikr va niyatini, ilm va quvvatini, qadr va qimmatini so'zlagan so'zidan bilurlar", — deydi.

Ilmiy tadqiqot ishida o'rganilgan ilmiy, pedagogik va badiiy manbalar tahlili va amaliyotdagi holatni o'rganish shundan dalolat berdiki boshlang'ich sinf o'quvchilarining "Ona tili va o'qish savodxonligi" hamda "Tarbiya" darsliklariga A.Avloniyning "Turkiy Guliston yoxud axloq" asaridan hamda hadislardan namunalar kiritish kerakligi, boshlang'ich sinf o'quvchilariga birinchi sinfdanoq iqtisodiy ta'lim va iqtisodiy tarbiya berib borish, ona tilini mukammal o'rgatish, maktab darsliklarida hadislardan namunalar kiritish dolzarb muammolar ekanligi aniqlandi. Bunda bir qancha adabiyotlar, maqolalar, maktab darsliklari, maktablardagi ta'lim jarayonlari, internet manbalari o'rganib chiqildi. Ilmiy, pedagogik va badiiy manbalar tahlili va amaliyotdagi holatni o'rganishdan kelib chiqib quyidagi taklif va tavsiyalar berildi.

1. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini tarbiyalashda A.Avloniyning "Turkiy Guliston yoxud axloq" asaridan keng foydalanish, darsliklarda hamda darsdan tashqari mashg'ulotlarda ushbu asardan namunalar keltirish. Binobarin, bu asar boshlang'ich sinf o'quvchilarini ma'naviyatini o'stirishda muhim manba hisoblanadi.

2. O'tkazilgan so'rovnomalar natijalaridan kelib chiqib, boshlang'ich sinf o'quvchilariga ona tilini mukammal o'rgatish, keyingi o'rinlarda chet tillarini o'rgatish;

3. Nafaqat o'quvchilarni balki o'qituvchilarga ham A.Avloniyning "Turkiy Guliston yoxud Axloq" asarini o'qishlari kerakligi; (Tadqiqot natijasida 42 % o'qituvchini bu kitob haqida bilmasligi aniqlandi)

4. Boshlang'ich sinf "Ona tili va o'qish savodxonligi" hamda "Tarbiya" darsliklariga hadislardan namunalar keltirish;

5. Boshlang'ich sinf "Ona tili va o'qish savodxonligi" hamda "Tarbiya" darsliklarida keltirilgan tarbiyaviy hikoyalarni hadislar bilan dalillash;

6. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga 1-sinfdanoq iqtisodiy bilimlar berib borish, buni darsliklarga kiritish;

7. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ilmiy-metodik tavsiyalar hamda nazariy bilimlar bilan qurollantirish. Seminar treninglar o'tkazish. Chunki, boshlang'ich sinf o'quvchilarini ma'naviyatini shakllantirishda ular asosiy kuch hisoblanadi.

8. Oliy o'quv yurtlarida o'qiyotgan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tarbiyaviy faoliyatga tayyorlashda ularning sharq mutaffakirlari asarlarini o'rganishlariga alohida e'tibor berish.

Abdulla Avloniy pedagogika soxasiga ulkan hissa qo'shdi. Yosh avlodni tarbiyalashda yo'lida butun umrini ma'rifatga bag'ishladi. Uning pedagogik qarashlarida insonning o'z Vatanga tiliga bo'lgan muhabbat, tarbiyasi, ma'rifati jamiyat rivoji uchun xizmat qilish kerakli yaqqol ko'zga tashlanadi. Ayniqsa, uning "Turkiy Guliston yoxud axloq" asari yosh avlodni tarbiyalashda juda katta ahamiyatga molikdir. Axloqiy-didaktik yo'nalishda yozilgan ushbu noyob va mukammal bu kitob har tomonlama yetuk, sog'lom fikrli kelajak avlod va zamonaviy pedagoglarni tarbiyalashga xizmat qildi. Bu asarda mutafakkir vatanparvarlik, ona tliga muhabbat, do'stlik, vijdoniylik, hilmlilik, aql, jaholat, g'azab kabi xislat va illatlar haqida fikr yuritadi va xulosalar chiqaradi. Abdulla Avloniy ushbu asarida zamonaviy pedagogikaning nazariy va amaliy asoslarini yaratdi va asar zamonaviy pedagoglar tayyorlashga, darslik, qo'llanmalar yaratilishiga asos bo'ldi. Zero, bu inson pedagogika fanining asoschisidir. Uning pedagogika, tarbiya haqidagi fikrlari bugungi kunda ham muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 30-sentabrdagi nutqi."Xalq so'zi" gazetasi.
2. "PISA tadqiqotida kreativ fikrlashni baholash doirasi". Tarjima kitob. Tarjimon M.Maxsudov. Toshkent-2020.
3. Abdulla Avloniyning "Turkiy Guliston yoxud Axloq" asari.
4. Rahima Mavlonova, Nargiz Rahmonqulova "Boshlang'ich ta'limda pedagogika, innovatsiya, integratsiya" . G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi Toshkent - 2013